

La bandera espanyola: història d'una apropiació

L'actual bandera espanyola és, originàriament, una bandera catalana. En el present document l'estudiós Jordi Bilbeny ens presenta les seves investigacions sobre la censura aplicada pels castellans a la història medieval de Catalunya i els mecanismes d'apropiació de la simbologia catalana per part del projecte nacional espanyol.

Quan es parla de la descoberta d'Amèrica no es té mai present un tema clau per a entendre-la: el de la presa de possessió del Nou Món. És a dir, el fet notarial pel qual una nació cristiana s'adjudicava i s'apropiava unes terres desconegudes i fora de la tutela de la Santa Seu. Això vol dir que si En Colom hagués fet la presa de possessió per Castella, o en nom de la monarquia castellana –com pretenen des de tots els àmbits historiogràfics–, les cròniques coetànies ens en donarien fe descrivint la bandera d'aquest país (quarterada amb lleons i castells) en el moment d'arribar a terra i plantar-la en nom del seu rei. Però no ha estat mai així.

En Ferran Colom escriu en la seva *Història de l'Almirall*: "l'Almirall va baixar a terra amb el bot armat i la bandera reial desplegada. Això mateix feren els capitans de les altres naus [Alfons Ianyes i Vicenç Ianyes], que hi entraren amb els seus bots amb la bandera de l'empresa, que tenia pintada una creu verda, amb una F en l'un costat i a l'altre unes coronnes, a la memòria de Ferran i Isabel". I el Pare Casaus, a la *Història de les Índies*, ho repeteix: "l'Almirall va treure la bandera reial i els dos capitans sengles banderes de la creu verda, que

l'Almirall portava a totes les naus per senyal i divisa”.

Sembla, doncs, que hi va haver dues banderes: la reial i la de l'empresa o de l'armada. Com que jo crec que si la bandera del rei hagués estat la de Castella, els censors de la Corona no l'haurien eliminada mai, no hi ha cap mena de dubte que es tracta de la bandera del rei d'Aragó; la qual, com que aquest era comte de Barcelona, havia d'haver estat la de les quatre barres. I que, justament per això, desapareix del text. Tanmateix, sabem que les caravel·les duien les barres catalanes perquè als gravats que il·lustren la *Lletra* que En Colom envià a En Sanxis i En Santàngel per anunciar-los la descoberta, segons les edicions d'En Jacob Wolff i d'En Johannes Bergmann, del 1494, és la bandera barrada catalana la que hi ha a totes les embarcacions. Ara bé, si hom no les ha tingudes presents ha estat per la senzilla raó que les banderes contenen tan sols dues i tres barres i no pas quatre com som acostumats a veure avui dia. Però, en aquella època, la bandera catalana no tenia un nombre de barres fix. I així veiem que oscil·la entre una i vuit, en les representacions coetànies.

A més d'aquest indicatiu, que faria del rei catalano-aragonès l'únic patrocinador de l'empresa, vull treure a col·lació dues proves totalment aclaridores. La primera és que En Colom, a la sobredita *Lletra*, adreçada a l'escrivà de ració de la corona d'Aragó, Lluís de Santàngel, diu: “En vint dies vaig passar a les Índies amb l'armada que els il·lustríssims Rei i Reina, els nostres senyors, em van donar, on jo vaig trobar moltíssimes Illes poblades amb gent sense nombre: i de totes elles n'he pres possessió per ses alteses amb pregó i bandera reial estesa i no em fou contradit”. Com que En Santàngel era súbdit de la corona aragonesa, els “reis” i les “alteses” de què parla En Colom només poden referir-se als reis i a les alteses d'Aragó, atès que En Santàngel no podia ser, mai dels mais, aragonès i súbdit dels reis

BANDERA CATALANA DE DOS PALS

JORDI BILBENY

Soldat Català. Llibre de Coronacions dels Reis d'Aragó, s. XIV

Exèrcit català. Castell d'Alcanyis. Mural, s. XIV.

Portolà d'En Vallseca, 1439.

Castell de Montcada.

Jaume I, s. XIII. 'Càntigas de Santa Maria'.

Cavalleria catalana. Castell d'Alcanyis. Mural, s. XIV.

Nau catalana. Tavola Strozzi, s. XV.

Nau d'En Jaume Ferrer. 'Atlas Català', 1375

LES NAUS DE LA DESCOBERTA

JORDI BILBENY

Nau d'En Colom. Lletre d'En Colom, 1494.

Nau d'En Colom. Lletre d'En Colom, 1494.

Nau d'En Colom. Lletre d'En Colom, 1494.

Arribada a les Índies. Incunable Biblioteca Nacional de París, 1494.

Nau d'en Colom. Carta portuguesa de l'Ocea Indic, vers 1510.

Nau atribuïda a En Colom, s. XVI.

de Castella. I, per tant, la bandera reial que desplega En Colom només pot ser la bandera catalana. I la segona prova és un fragment de la *Història General de les Índies i Conquesta de Mèxic*, del pseudo López de Gómara, que fa: “Va dir que el Sant Pare de Roma [Alexandre VI] vicari de Jesucrist a tota la rodonesa de la terra, que tenia poder absolut sobre les ànimes i la religió, havia donat aquelles terres [és a dir, les Índies] al molt poderós rei de Castella, el seu senyor”. El text, a més a més de ser fals, ens demostra la imperícia del censor, car si Alexandre VI, com a català que fou, tingué mai un senyor rei, del qual fou súbdit, aquest no podia ser cap altre que el rei d'Aragó.

Finalment, un tal Miquel de Cueneo, en la seva *Relació* del segon viatge colombí ens relata que, en arribar a l'illa de Saona, “per deferència a mi, el Senyor Almirall li va posar el nom de Bella Saonesa i me la va donar com a present. I sota les maneres i formes convenients en vaig prendre possessió tal com ho feia amb les altres el dit Senyor Almirall, en nom de Sa Majestat el Rei”. És a dir que si aquest conqueridor ho feia en nom del rei, tal com ho feia En Colom, cal deduir-ne que l'Almirall també ho féu sempre en nom del rei. I que, consegüentment, la bandera reial que esmenten els cronistes és la bandera de les barres catalanes. Tanmateix, l'afany de fer-la desaparèixer de les cròniques la farà confondre amb l'estendard de la creu. Així En Pedro Simón, en les *Noticias Historiales de la Conquista de Tierra Firme*, ens ho constata: “Saltaren a terra amb l'estendard reial estès, que era el que es donà per a l'empresa, amb una creu verda, amb certes corones i amb els noms dels Reis Catòlics”. El retoc es flaira tot d'una, perquè abans hem vist que hi havia dues banderes –la reial i la de l'empresa–, mentre que ara ambdues són la mateixa: la de la creu verda.

La Creu de Sant Jordi com a bandera de Catalunya. Sigui

COM ES CANVIEN LES BANDERES A LES CARAVEL·LES

JORDI BILBENY

Arribada al Nou Món. De Bry, 1595.

Arribada al Nou Món. Bouttats, 1727.

com sigui, la bandera de Castella no ens hi és mai descrita. L'única referència clara és la "bandera de la creu", que jo identifico amb "la creu de Sant Jordi". Aquesta era la bandera del Principat de Catalunya, de les institucions catalanes i la dels exèrcits reials. Per En Domènec i Montaner, la creu "és el signum universal a Catalunya" i "és considerat com a primera insígnia de la casa reial". També l'Armand de Fluvià ens innova a *Els Quatre Pals. L'escut dels comtes de Barcelona*, que "el crit de guerra dels catalans era 'Sent Jordi!'" i que "el senyal (1305) de la Companyia Catalana a Grècia també era la creu de Sant Jordi".

Així mateix hi ha una carta d'En Pere el Cerimoniós al seu germà Ferran, del 6 de febrer del 1359, per la qual li diu que "havem ordenat que totes les companyies de cavall tinguin, el dia de la batalla, sobresenyals a senyal de Sent Jordi. E així, manamvos e us pregam que façats fer per vos matex e semblantment fets fer a cascú dels vostres los dits sobresenyals, que sien blancs de tot ab la Creu vermella". D'una altra banda, sabem també pel *Dietari* d'En Jaume Çafont que l'exèrcit de la Generalitat lluitava

contra En Joan II, el dissabte 28 de maig del 1462, amb les banderes de l'"exèrcit del General del Principat de Catalunya", que era la Creu de "Sent Jordi"; "la bandera reial", que era la de les quatre barres, i "l'astandart del capità", que era la de les armes familiars del capità en qüestió.

La bandera de Sant Jordi és pre-

"La bandera reial que esmenten els cronistes és la bandera de les barres catalanes i no l'estendard de la creu, com se la vol confondre."

sent en les gestes militars de Catalunya. Però això sí: la creu és vermella i no pas verda. Així, doncs, com és que a la bandera que duu En Colom a Amèrica hi ha una creu verda? La cosa té una explicació ben simple: els censors en retocaren els colors, substituint el vermell pel verd, en un intent de desnaturalitzar el signi-

ficat polític de l'ensinya. Una creu verda no té cap sentit nacional. No és l'ensinya de cap rei ni de cap exèrcit peninsular. Per aquesta raó En Gerard Garrigue ens diu, preocupat: "el color verd intriga, car és poc habitual per a una creu. Hi ha un orde religiós que havia adoptat una creu de color verd, que fou el de Sant Llätzer de Jerusalem". Però, evidentment, no és cap ensinya ni reial ni nacional. I davant la impossibilitat de trobar-ne el desllorigador, En Garrigue conclou: "ignorem per quina raó En Colom adopta aquesta creu verda tan singular".

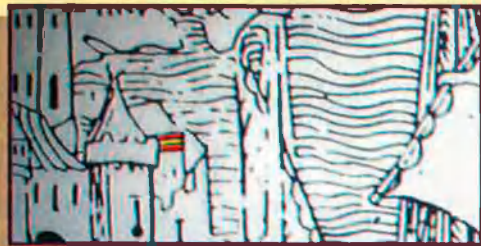
En resum: una creu verda no fa sentit per a una armada reial de cap monarca castellà ni català. I si no era verda, a més de les deduccions que jo he pres que em porten a considerar-la vermella, hi ha cap rastre textual que ho aclareixi definitivament? Doncs sí. Per les *Cartes de Relació* d'En Ferran Cortès sabem que les seves tropes seguien "la bandera de la creu", en les lluites "per la nostra fe i pel servei de Vostra Sacra Majestat en la seva molt reial ventura". Segons el text, ultra l'evidència de símbol religiós, la bandera és, inequívocament, una ensinya reial. I, en virtut d'això,

EN COLOM SALPA DE PALS

Les traces de la distorsió de la bandera catalana. Lletra d'En Colom, 1494.

JORDI BILBENY

i com a tal, només podia representar l'exèrcit de Catalunya. Que aquesta creu era vermella ho acabem de saber pel pseudo López de Gómara, car quan En Cortès arribà a les costes mexicanes duia un estendard "de focs blancs i blaus amb una creu vermella al mig". Si, a això, hi afegim que el *Còdex Duran* ens pinta les naus d'En Cortès, davant les noves terres de Mèxic, amb gallardets de les barres catalanes onejant-hi, la interpretació d'aquesta bandera "amb una creu vermella al mig" que guia aquelles tropes a la Terra Ferma és inequívoca: la de Sant Jordi. I és aquesta mateixa bandera la que sosté En Ferran el Catòlic, com a rei promotor de la descoberta, en els gravats d'En Wolff i d'En Bergmann, del 1494, que il·lustren la *Lletra* d'En Colom.

Hi ha encara tres gravats en què la bandera de la creu de Sant Jordi i la bandera reial –ja sigui amb dues barres o amb tres– apareixen juntes en una nau d'En Colom o en relació amb la descoberta d'Amèrica. El primer és el que conté un incunable de la Biblioteca Nacional de París, del 1494, per il·lustrar l'arribada a les Índies. La importància d'aquest gravat és enorme, atès que il·lus-

trarà també la portada del *Libre del Consolat dels fets marítims*, quan s'editi a Barcelona el 1502; establint així una continuïtat i una identificació absolutes entre la descoberta d'Amèrica i els fets marítims dels catalans. El segon gravat és la nau d'En Colom que

amb la bandera reial bibarrada i amb els escuts dels reis catalans i de la família barcelonina dels Colom.

Manipulació i tergiversació de gravats. Si bé les proves heràldiques adduïdes fins aquí donen fe, amb una gran claredat, de la catalanitat indiscutible de les ensenyas nàutiques i militars relacionades amb En Colom i amb uns altres fets de la descoberta d'Amèrica, i que no podem passar per alt sense malmetre del tot el rigor en l'estudi de la veracitat històrica, en uns altres casos els gravats han estat manipulats a fi d'esborrar tot rastre català de la gesta colombina.

Així tenim que en els gravats de la *Lletra* d'En Colom de les sobredites edicions d'En Wolff i d'En Bergmann, del 1494, hom pot veure-hi com la bandera que identifica la nació a la qual pertany la fortalesa d'on salpa la nau colombina és progressivament enfosquida i modificada fins a fer-la passar per una altra torre de defensa amb finestres incloses. I la nau que en surt duu alhora un escut català, que també s'enfosqueix. Una cosa semblant s'esdevé amb les banderes de les tres caravel·les del gravat d'En Théo-

"La manipulació de la bandera catalana en mapamundis, gravats i aties és generalitzada fins i tot en qüestions intrascendents."

hi ha en una "Carta portuguesa de l'Oceà Índic", datada per En Martínez-Hidalgo vers el 1510. La creu de Sant Jordi corona l'arbre mestre i l'escut reial és ben vistent al castell de popa. Finalment, en un tercer gravat, relacionat amb En Colom i els primers quatre viatges de descoberta, hi tornem a trobar la bandera de la creu de Sant Jordi, juntament

dor de Bry per al llibre *Americae*: mentre en l'edició del 1595 podem veure perfectament les naus amb els gallardets i les flàmules barrades amb els colors catalans, en una reproducció del mateix gravat, feta per En Bouttats, el 1727, les barres de les flàmules desapareixen, el gallardet de la nau central és enfosquit del tot i el de la nau que hi ha en primer pla és substituït per una nova ensenya: una bandera blanca amb l'escut de Castella. La dissimulació de les banderes de les naus, la torno a trobar evidenciada en dues de les edicions de la *Historia General de los Hechos de los Castellanos*, de l'Antonio de Herrera. En l'edició del 1601 hi observem que les naus que salpen de la vila de Pals fan onejar gallardets catalans, mentre que en l'edició del 1730 una nau ja ha perdut totalment la bandera i, a les altres dues, ja hi és quasi imperceptible. I a la Carta Nàutica del portuguès J. Texeira es pot veure com les banderes catalanes que senyalitzen les terres de Florida o la que marca les possessions catalano-aragoneses del nord d'Àfrica han estat desvirtuades pintant blau sobre el vermell d'alguna de les barres.

La manipulació de la bandera catalana en gravats, mapamundis i atles no afecta sols la gesta americana sinó que és força generalitzada fins i tot en qüestions diguem-ne intrascendents: a l'*Atles Català* dels Cresques, del 1375, hi veiem com la bandera que denota la catalanitat de la nau que hi ha davant les costes de Guinea és adulterada aplicant color blau sobre el groc habitual. I això mateix es fa amb les banderes catalanes de la ciutat de Filadèlfia, a Turquia, i de l'illa de Xipre. Amb la qual cosa podem pressentir que l'intent de fer-nos desaparèixer simbòlicament de la història universal no és una facècia de mal gust, sinó un intent sistematitzat i constant d'unes dimensions polítiques fins ara in-sospitades.

La creació de la bandera espanyola. Sense una descoberta

ALTRES RETOCS

JORDI BILBENY

Nau d'En Jaume Ferrer. 'Atles Català', 1375.

Nau d'En Jaume Ferrer. 'Atles Català', 1375.

'Atles Català', 1375.

'Atles Català', 1375.

Nau d'En Colom. Lletra d'En Colom. 1494.

Nau d'En Colom. Lletra d'En Colom. 1494.

LA BANDERA CATALANA A AMÉRICA

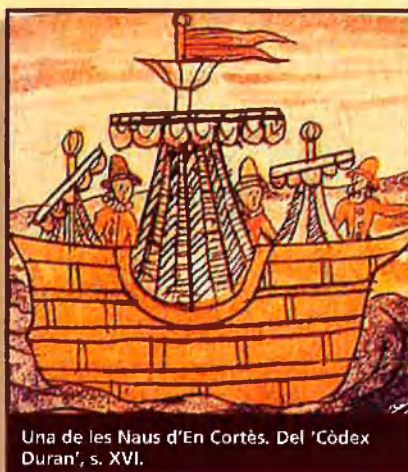
JORDI BILBENY

Mapa d'En Cantino, 1502.

Atlas Müller, de Lopo Homem, 1519.

Una de les Naus d'En Cortès. Del 'Còdex Duran', s. XVI.

Planxa de Baptista Boazio, 1588.

Banderes catalanes repintades en blau. Carta Nàutica de J. Texeira, s. XVI.

Atlas de Domingo Texeira, 1573.

catalana d'Amèrica no podríem fer mai sentit de la presència de les barres catalanes al port de partença de l'expedició, a la nau d'En Colom, a les tres caravel·les, però, sobretot, tampoc no podríem explicar la seva presència a les cartes nàutiques, atles i mapamundis que els cosmògrafs hispans i internacionals pintaran a les noves terres americanes com a senyal de possessió territorial. En aquest sentit no és estrany que trobem l'ensena catalana en els mapes més primitius del continent americà com el Mapa d'En Cantino, del 1502; el d'En Bernardo Silvanus, del 1511; l'atribuït a En Jorge Reinel, del 1518; l'Atlas Müller, del 1519; el Mapa d'En Verrazzano, del 1529; o els posteriors d'En Guillaume Le Testu, del 1556; el d'En Diogo Homem, del 1558; el de l'Andreas Homem, del 1559; l'impressionant Atlas d'En Domingo Texeira, del 1573; les il·lustracions de *Le Fameux Voyage aux Indes Occidentales*, d'En Baptista Boazio, del 1588; un planisferi portuguès anònim del 1590, el d'En Pierre de Oulx, del 1613; el d'En Joan Oliva, del 1614 o el Mapa d'En Sebastiano Lopes, del 1656.

Ara bé, tot i que en un principi —com hem vist abans— els censors de la Corona espanyola intentaren tapar o estrafer les primitives banderes catalanes de les naus dels gravats de la *Lletra* d'En Colom, del 1494, a mesura que passava el temps i anaven apareixent noves descripcions de la descoberta d'Amèrica, de la seva conquesta, gravats de naus, mapes, banderes dels exèrcits, que deixaven palesa la presència catalana al Nou Món, s'anava fent més difícil d'esborrar tots els rastres contraris als interessos polítics castellans. Per això En Carles III estatuïa per Decret, el 28 de maig del 1785, que la bandera nacional d'Espanya, per a les seves naus de guerra i mercants, fos una bandera de tres franges: groga la del mig i vermelles les altres dues, apropiant-se així a benefici de Castella el que havia estat un dels símbols més definitoris de la ma-

rina i de la nació catalanes. El muntatge d'expropiació es féu passar com un concurs inofensiu, en què el ministre espanyol de Marina i Almirall reial, Antonio de Valdés, presentà dotze models de banderes (nou de les quals eren variants catalanes) perquè el rei n'escollís una. I per bé que el Decret deixa entendre que es tracta d'un mer problema de colors, En Josep Porter-Moix, a *L'Origen català de la bandera espanyola* ho nega obertament, perquè "Carles havia de conèixer de petit la disposició de les armes de Catalunya, ja que inclús a l'escut del seu pare, tant en forma d'Aragó-Catalunya com en forma de Sicília, s'hi trobaven". És del mateix parer Fra-Vila, el qual, en una carta a *El Correo Catalán*, del 15 de gener de 1976, tampoc no veia amb bons ulls els arguments del predit Decret. Per ell, "les causes [de la tria d'En Carles III] han de ser d'arrels més profundes i lògiques". I reblava: "hi ha quelcom d'esotèric en tot aquest tema. I no cal cercar-lo en la lletra. Cal aprofundir més en la causa i en l'esperit que els provocà". Jo sóc del parer que els mòbils polítics que van moure la cort espanyola a adoptar com a pròpia una de les variants de la bandera catalana és el que he exposat fins aquí: l'apropiació del passat nacional i simbòlic de Catalunya, tal com ja havien fet fins llavors els seus avantpassats en l'àmbit literari, i històric, amb la manipulació i censura dels llibres que parlaven d'Amèrica.

Les dues barres catalanes i la destrucció de l'escut de Barcelona. Vistes les coses com les hem vistes fins ara, interpretar una bandera de dues bandes vermelles i una de groga al mig com si fos la bandera espanyola és tan desafortunat com, en alguns casos i en certes èpoques, malèvol. A les *Ensenyes Nacionals de Catalunya*, En Domènech i Montaner ens diu, referint-se a les armes reials de la casa de Barcelona, que "el nombre de pals no és fix, comptant-se'n fins a cinc o sis". Així mateix, En Manuel

Bassa i Armengol, a *Origen catalán de la bandera roja y gualda* (*El Correo Catalán*, 5-10-1975), hi afegia: "a l'Edat Mitjana la bandera i l'escut de Catalunya es féu amb dos i més pals i fins amb nou". Per això no és estrany que a la *Carta Nàutica* de l'Angeli Dulcert, del 1339, els territoris catalans siguin definits per la presència d'una bandera bibrada. I que a l'*Atlas Català* dels

cavall, amb un escut de Barcelona, també amb dos pals. Finalment, tant el llibre dels *Usatges*, miniat per En Jaume Marquilles, del 1448, com el de les *Constitucions de Catalunya* són il·lustrats amb escuts catalans bibrats. Això mateix trobem a les naus catalanes fondejades al port de Nàpols, a la primera meitat del segle XV, de la *Tavola Strozzi*, i les que ja he esmentat de l'*Atlas Català*, com en diferents obres d'art i retaules, entre els quals apunto el de Sant Abdó i Sant Sennet, d'En Jaume Huguet, acabat vers el 1461.

Per això quan l'Ajuntament de Barcelona, a iniciativa de la Pilar Rahola, aprova de modificar el nou escut de la ciutat, perquè el consideren "poc català", amb els vots del PSC-PSOE i de CiU, en un intent de modernització de la simbologia municipal de la ciutat comtal, no han fet altra cosa que culminar un llarg procés multiseccular d'adulteració de les nostres ensenyes nacionals, allistant-se al costat dels destructors i manipuladors de la nostra història i dels enemics més ferotges de la nostra supervivència com a poble lliure i diferenciat: començant per la descoberta catalana d'Amèrica, passant per la creació de la bandera espanyola actual i acabant —de moment— amb la imposició impopular del nou escut barceloní.

Jordi Bilbeny

"La modificació del nou escut de Barcelona culmina un llarg procés d'adulteració de les nostres ensenyes nacionals."

Cresques, del 1375, i al Portolà d'En Vallseca, del 1439, l'escut de Barcelona continguí també dues barres, com bibrats són també els escuts que ornamenten el vestit de cort d'En Jaume I. Així mateix, a les pintures murals del Castell d'Alcanys, del segle XIV, hom hi pot veure un soldat d'infanteria amb una bandera de dues barres i la gualdrapa d'un